

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/10

ÇAĞDAŞ UYGURCADA 'FİİLLERİN HÂL-ZAMAN KATEGORİSİ' VE TÜRKİYE TÜRKÇESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI (2)

HAZİRQİ ZAMAN / ŞİMDİKİ ZAMAN

State-Tense Category Forms in Modern Uyghur and Comparison With Turkish (2)

The Present Tense

Zemire GULCALI*

Özet

Çağdaş Uygurcada fiillerin cümledeki işlevi çoğu zaman yüklemidir; bu yüklem fiillerin şekilleri çeşitlidir: bazen şahıs, bazen hâl-zaman, bazen de meyil (tarz) bakımından farklılaşır. Uygurcadaki yüklem fiiller önce meyil, yani cümledeki eylemin söyleniş tarzına göre farklılaşarak Meyil kategorisi'ni şekillendirir; bunlardan bazıları yine hâl (kip) ve zaman yönünden farklılaşarak Hâl-zaman kategorisi'ni ortaya çıkarır; bütün bunlar yine şahıslara göre ayrılarak Şahıs kategorisi'ni oluşturur. Uygurcada fiillerin toplam 13 çeşit meyil kategorisi mevcuttur. Bunlardan sadece beşi zaman kategorisi ile birleşerek Hâl-zaman kategorisi'ni oluşturur. Çağdaş Uygurcada Geçmiş zaman, Şimdiki zaman ve Gelecek zaman kavramı vardır. Bu yazıda Şimdiki zamanın kipleri birer birer ele alınır ve Türkiye Türkçesindeki Şimdiki zaman ekleri ile karıştırarak hangi biçiminin Türkiye Türkçesinde olduğu, hangisinin de olmadığı ortaya çıkarılır.

Anahtar Sözcükler: Çağdaş Uygurca, Türkiye Türkçesi, Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi, Şimdiki Zaman.

Abstract

In Modern Uyghur, the function of the verbs has often predicate. This predicate verbs have a variety of forms and all of them be different sometimes by the person, sometimes by the case of time and sometimes by the tendency. The predicate verb forms in Uyghur, firs of all differentiated in mood and produce the Mood Category. Predicate forms specific to a number of constituent mood types of the Mood Category are further differentiated in state and tens and produce the State-Tense Category. All kind of State-Tense predicate forms are also differentiated with respect to person and produce the Person Category. In Modern Uyghur, threere are thirteen types State-Tense Category. Only five of these combined with Tense Category produce the State-Tense Category. There has three Tens of Uyghur: The Past Tens, The Present Tens and The Future Tens. In this article, I will examin the Present Tens types one by one and compare with the Present Tens of Turkish.

Keywords: Modern Uyghur, Turkish, State-Tense Category of Verbs, Present Tens.

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik-TÜRKİYE, E-posta: zemire.gulcali@bilecik.edu.tr.

Orhon Türkçesi, Eski Uygurca, Hakaniye Türkçesi ve Harezmi Türkçesinin devamındaki Çağatay Türkçesi temelinde şekillenmiş olan Çağdaş Uygurca, yazı dili ve konuşma dili olarak Uygur diyarında (Çin Halk cumhuriyeti'ne bağlı Uygur Özerk Bölgesi) kullanılmaktadır. Ayrıca bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da; Sudi Arabistan, Türkiye ve Pakistan gibi bir çok ülkede yaşamakta olan milyonlarca Uygur Türkü tarafından da kullanılmaktadır. Uygur Türkçesi güneydoğu Türkçesinin doğu kolunda (*ayaq/tağliq* grubunda¹) Özbekçe ile birlikte anılır.

Çağdaş Uygurcada fiillerin cümledeki işlevi çoğu zaman yüklemdir; bu yüklem fiillerin şekilleri çeşitlidir: bazen şahıs, bazen hâl-zaman, bazen de meyil (tarz) bakımından farklılaşır. Uygurcadaki yüklem fiiller önce meyil, yani cümledeki eylemin söyleniş tarzına göre farklılaşarak *Meyil kategorisi*'ni şekillendirir; bunlardan bazıları yine hâl (kip) ve zaman yönünden farklılaşarak *Hâl-zaman kategorisi*'ni ortaya çıkarır; bütün bunlar yine şahıslara göre ayrılarak *Şahıs kategorisi*'ni oluşturur. Uygurcada fiillerin toplam 13 çeşit *meyil kategorisi* mevcut olup içinde sadece beşi *zaman kategorisi* ile birleşerek *Hâl-zaman kategorisi*'ni oluşturur. Bu beş çeşit meyil kategorisi şunlardır: 1. Vastisiz bayan meylidiki xever şekilliri 'Vasitasız/dolaysız beyan meylindeki yüklem şekilleri (dolaysız ifadeli yüklem şekilleri)'; 2. Vastilik bayan meylidiki xever şekilleri 'Dolaylı beyan meylindeki yüklem şekilleri (dolaylı ifadeli yüklem şekilleri)'; 3. Anglatma bayan meylidiki xever şekilliri 'anlatılan beyan meylindeki yüklem şekilleri/rivayet kipi'; 4. Subyektip mөлçer meylidiki xever şekilliri 'Öznel tahminli yüklem şekilleri'; 5. Obyektip mөлçer meylidiki xever şekilleri 'Nesnel tahminli yüklem şekilleri'.

Çağdaş Uygurca gramer kitaplarında 'Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi' şeklinde geçen dilbilgisi terimini Türkiye Türkçesine 'Fiillerin Zaman ve Kip (Birleşik) Çekimleri' olarak aktarabiliriz. Buradaki Uy. *hâl* (Tr. *kp*) terimi eylemin tamamlanıp tamamlanmadığı, sürekliliği ve niyet/maksat anlamını ifade eden bir adlandırmadır.

Çağdaş Uygurcada Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Geçmiş zaman, Şimdiki zaman, Gelecek zaman kavramları vardır, fakat Türkiye Türkçesindeki (aşağıda kısaca Türkiye) Geniş zaman kavramı Uygurcada yoktur. Her dilde Geçmiş, Şimdi ve Gelecek'ten ibaret üç vakit ayrımı bulunur. Buradaki 'vakit' ile 'zaman' aslında birbirinden hem farklıdır hem de bağlantılıdır. Zaman ise vakit'in dilbilgisel şekli; vakit ise zaman'ın ifade etme anlamıdır (HZUT 3, 1694). Uygurcadaki üç vakit (geçmiş-şimdiki-gelecek) kavramı iki tür dilbilgisel biçimde, yani iki tür zaman şeklinde (Geçmiş zaman ve Şimdiki-Gelecek zaman) ifade edilir. Uygur dili araştırmalarında 'üç zaman' ve 'iki zaman' tartışması süregelmektedir. Tanılan dilcilerden Hemit Tömür, Letip Tohti ve Yi kunxiu'lara göre Uygurcada iki zaman vardır; Hemit Tömür ve Li kunxiu'lar Uygurcadaki zaman kategorisini 'Geçmiş zaman' ve 'Şimdiki zaman' diye ikiye ayırırken; Letip Tohti ise bu iki zamanı 'Geçmiş zaman' ve 'Gayri Geçmiş zaman' diye adlandırır; Tenişef, Turdi Ahmet, Nesrulla, Abdukerim Baki ve Küreş Mahmutcan ise Uygurcada 'Geçmiş zaman', 'Şimdiki zaman' ve 'Gelecek zaman' olmak üzere üç zaman olduğunu savunurlar (HZUT 3, 1695-96). Uygurcada Geçmiş zaman çekimi {-DX-}; Şimdiki zaman/Şimdiki-Gelecek zaman/Gayri Geçmiş zaman çekimi ise {-i/-y(du)} ile kurulur. Geçmiş zaman çekimi olan {-DX-} üzerine herkes oydaş iken; işte bu {-i/-y(du)} çekimi dilcilerce farklı adlandırılır. Örneğin: Hemit Tömür: 'dolaysız beyan meylindeki tamamlanmamış şimdiki zaman'; Razzak Metniyaz vb.: 'Gelecek zamanın dolaysız beyan şekli'; Cheng xiliang vb.: 'Şimdiki-Gelecek zaman'; Turdi Ahmet vb.: 'Açık gelecek zaman durumu' (HZUT 3, 1697).

¹ Tekin, T- Ölmez, M (1999), *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul, s. 6.

Aynı derginin 2016, 8. sayısında kaleme aldığım yazımda Geçmiş zamanı konu etmiştim. Bu yazımda ise Şimdiki zaman kipleri birer birer ele alınır ve Türkiye Türkçesindeki Şimdiki zaman ekleri ile karşılaştırarak hangi biçiminin Türkiye Türkçesinde olduğu, hangisinin de olmadığı ortaya çıkarılır. Çalışmamın her bölümünden sonra örnek cümleler verilir.

Bu yazımda, Hemit Tömür'ün *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Giramatikisi* adlı kitabındaki ve 2010 yılında yeniden neşredilen 3 ciltli *Hazırqi Zaman Uyğur Tili* adlı kitaptaki bilgileri göz önünde bulundurarak Uygurcadaki zamanları açıklamaya çalışacağım. Burada zaman adlarını Hemit Tömür'ün adlandırdığı gibi 'Geçmiş Zaman' ve 'Şimdiki zaman' olarak veriyorum. Hemit Tömür'ün 'Şimdiki zaman' şeklinde adlandırdığı zaman kategorisi *Hazırqi Zaman Uyğur Tili* adlı üç ciltli eserde bazen 'Şimdiki-Gelecek zaman', bazen de 'Gayri Geçmiş zaman' olarak verilir. Zaman adlarını Uygurcadan Türkiye Türkçesine doğrudan aktardığımız için adlandırmalar birebir örtüşmeyebilir. Okurların karşılaştırabilmesi için Hemit Tömür'ün kitabında verilen Uygurca adlarının yanı sıra, aynı kitabın Anne Lee tarafından çevirilen *Modern Uyghur Grammar* adlı İngilizce yayınındaki adlarını karşılaştırma amaçlı birlikte veriyorum. Ayrıca örneklerde sık sık görülen kapalı *é* ve *sıfat fiili* türleri için önceki yazımda açıklamada bulunmuştum, dolayısıyla burada tekrarlanmadı.

2. Hazırqi zaman / Şimdiki Zaman² / Present Tense.

2.1. Pütken hazırqi zaman xever şekli / Tamamlanmış şimdiki zaman yüklem şekli / The Present Perfect Tense Predicate Forme.

(1) Vastisiz bayan meylidiki pütken hazırqi zaman xever şekli: -GAn;

Tr. Dolaysız beyan meylindeki tamamlanmış şimdiki zaman yüklem şekli (tamamlanmış görülen şimdiki zaman hikâyesi);

İng. The Direct Statement Mood's Present Perfect Tense predicate forme.

Şimdiki zamanın bu türü tamamlanmış sıfat fiillere dolaysız hüküm/bildirme bağlacının şimdiki zamanlı çekiminin eklenmesiyle oluşur; ancak cümlede özne düşmemişse (iyelik) bildirme çekimi düşebilir ve onun yerine hüküm vurgusu kullanılır.

Olumlu şekli:

Fiil-GAn+1., 2. şahıs ekleri. Örneğin:

Men bu kénoni körgen(men)<kör-gen+men "Ben bu filmi seyrettiydim/seyrettimdi/seyretmiştim."

Çay içişkenla < iç-iş-ken idi+le(r) "çay içtiydiniz/içtinizdi/içmiştiniz".

Olumsuz şekli:

Fiil-mA-GAn+ 1., 2. şahıs ekleri:

siz yazmışğan(siz) < yaz-ma-ğan+siz "yazmadıydınız/yazmadınızdı/yazmamıştınız;

oqumışğanmen < oku-ma-ğan+men "okumadıydım/okumadımdı/okumamıştım"

Fiil-GAn emes+1., 2. şahıs ekleri: *barğam emes(tur) < bar-ğan+er-mes+(turrur)* "gitmediydim/gitmedimdi

/gitmemiştim";

körgen emes(tur)men < kör-gen emes+(turrur)+men "görmediydim/görmemişim";

Soru şekli:

² 'Şimdiki-Gelecek Zaman' olarak da adlandırılır.

Fiil-GAn+1., 2. şahıs ekleri +mu: *yigensenmu* < *ye-gen+sen+mu* “yedydin mi/yedin miydi”

Fiil-ma-GAn+1., 2. şahıs ekleri +mu: *yimigensizmu* < *ye-me-gen+siz+mu* “yemediniz miydi/yemediniz miydi/yememiştiniz mi”.

Tablo I

Şahıs türü		Örnekler
1.şahıs	Tekil	<i>yazğanmen</i> (yazdıydım, yazdımdı), <i>kelgenmen</i> (gelmiştim, geldimdi)
	Çoğul	<i>yazğanmiz</i> (yazmıştık, yazdıktı), <i>bergenmiz</i> (verdiydik, verdikti)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazğansen</i> (yazdıydın, yazdındı), <i>oquğansen</i> (okuduydun, okudundu)
	Tekil nezaket	<i>yazğansiz</i> (yazdıydınız, yazdıınız), <i>körgensiz</i> (ggördüydünüz, gördünüz)
	Tekil hürmet	<i>yazğanla</i> (yazdıydın), <i>oquğanla</i> (okuduydun)
	Çoğul genel	<i>yazğansiler</i> (yazdıydınız), <i>bergensiler</i> (verdiyiniz, verdiniz)
	Çoğul nezaket	<i>yazğansizler</i> (yazdıydınız, yazdıınız), <i>kelgensizler</i> (geldiydiniz, geldiniz)
	Çoğul hürmet	<i>yézişqanla</i> (yazdıydınız), <i>kélişkenla</i> (geldiydiniz)
	Çoğul kötuleme	<i>yézişqansen</i> (yazdıydınız, yazdıınız), <i>oquşqansen</i> (okuduydunuz, okudunuz)
3.şahıs	<i>yazğan(dur)</i> (yazdıydı/dılar), <i>kelgen(dur)</i> (geldiydi/diler)	

Görüldüğü gibi Uygurcadaki Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Hikâyesi ile ifade edilebilir: ÇUy. Fiil-**GAn**+ şahıs eki = Tr. Fiil-**DXyDX**+şahıs eki veya Fil-**DI**+şahıs eki.

Türkiye Türkçesinin günümüz yazı dilinde, Görülen Geçmiş Zamanın hikâyesi için yukarıda belirtilen her iki çekim kalıbının kullanımdan düştüğü ve yerine *-mİş/-mUş* ekiyle kurulan hikâye kalıbının daha sık kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin: Uyg. *alğantim* = Tr. *aldıydın/aldındı* → *almıştın*. Burada *-mİş* eki ‘duyulan geçmiş zaman rivaeyeti’ işlevinden ziyade ‘bilinen geçmiş zaman hikâyesi’ işlevini görmektedir.

(2) Vastilik bayan meylidiki pütken hazırqi zaman xever şekli

-**GAniken**- < GAn-er-ken

-**(X)viken**- < -(X)p-iken (er-ken)

-**(X)ptiken**- < -(X)p-tu (<turur)iken (< er-ken)

Tr. Dolaylı beyan meylindeki tamamlanmış şimdiki zaman yüklem şekli (tamamlanmış öğrenilen şimdiki zaman hikâyesi);

İng. The İndirect Statement Mood’s Present Perfect Tense predicate form.

Şimdiki zamanın bu türü *vastilik bayan meylidiki pütken ötken zaman xever şekli*³ "Dolaylı beyan meylindeki tamamlanmış geçmiş zaman/öğrenilen kesin geçmiş zaman rivayeti" ile şeklen aynıdır (krş. Gulcalı 2016, 132-133: Tablo VII).

Olumlu şekli:

Fiil-**GAn iken**+1., 2. şahıs ekleri: *alğanikenmen* <*alğanikenmen* "almışım";

Fiil-**(X)viken**+1., 2. şahıs ekleri: *élivikensen* (<*al-ip-er-ken-sen*) "almışsın";

Fiil-**(X)ptiken**+1., 2. şahıs ekleri: *éliptikensen* (<*al-ip-turur-er-ken-sen*) "almışsın";

Olumsuz şekli:

Fiil-**mA-GAn iken**+1., 2. şahıs ekleri: *almiğanikenmen* "almamışım";

Fiil-**mA-(X)viken**+1., 2. şahıs ekleri: *oqumivikenmen* (<*oqu-mA-ip-er-ken-men*) "okumamışım";

Fiil-**mA-(X)ptiken**+1., 2. şahıs ekleri: *oqumaqtiken* (<*oqu-ma-p-turur-ken*) "okumamış";

Soru şekli:

Fiil-**GAn+iken**+1., 2. şahıs ekleri+**mu**: *alğanikenmenmu* <*al-ğan+iken+men+mu* "almış mıyım?"

Fiil-**mA-GAn+iken**+1., 2. şahıs ekleri+**mu**: *almiğanikenmenmu* <*al-ma-ğan+iken+men+mu* "almamış mıyım?"

Fiil-**mA-(X)viken**+1., 2. şahıs ekleri+**mu**: *körmivikenmizmu* "görmemiş miyiz?";

Fiil-**(X)ptiken**+1., 2. şahıs ekleri+**mu**: *körüptikensilermu*? "görmüş müsünüz?"

Tablo II

Şahıs türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazğanikenmen/yézivikenmen/yéziptikenmen</i> (yazmışım)
	Çoğul	<i>yazğanikenmiz/yézivikenmiz/yéziptikenmiz</i> (yazmışız)
2. şahıs	Tekil genel	<i>kelgenikensen/kélivikensen/kéliptikensen</i> (gelmişsin)
	Tekil nezaket	<i>kelgenikensiz/kélivikensiz/kéliptikensiz</i> (gelmişsiniz)
	Tekil hürmet	<i>yazğanikenla/yézivikenla/yéziptikenla</i> (yazmışsınız)
	Çoğul genel	<i>yazğanikensiler/yézivikensiler/yéziptikensiz</i> (yazmışsınız),
	Çoğul nezaket	<i>kelgenikensizler/kélivikensizler/kéliptikensizler</i> (gelmişsiniz)
	Çoğul hürmet	<i>yézişqanikenla/yézişvikenla/yézişiptikenla</i> (yazmışsınız),
	Çoğul kötuleme	<i>yézişqanikensen/yézişvikenken/yézişiptikensen</i> (yazmışsınız)
3.şahıs		<i>kelgeniken/kéliviken/kéliptiken</i> (gelmiş/mişler)

Görüldüğü gibi Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman rivayeti ile ifade edilebilir: ÇUy. Fiil-GAn iken+şahıs eki = Tr. Fiil-mXş+şahıs eki.

³ bk. Gulcalı 2016, 132-133.

Men ömrümde bu qeder güzel bir yerni körüp baqmiğanikenmen/baqmivikenmen/baqmaptikenmen. “Ben ömrüm boyunca bu kadar güzel bir yer görmemişim”.

Krş. Men ömrümde bu qeder güzel bir yerni körüp baqmiğanidim/baqmividim/baqmaptimen. “Ben ömrüm boyunca bu kadar güzel bir yer görmemişim/görmediydim”. (Tamamlanmış/kesin Geçmiş zaman hikayesi)

(3) Anglatma bayan meylidiki pütken hazırqi zaman xever şekli: -GANmış-

Tr. Anlatılan tamamlanmış şimdiki zaman yüklem şekli (Tamamlanmış şimdiki zaman rivayeti);

İng. The Hearsay Statement Mood’s Present Perfect Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-**GANmış**+1., 2. şahıs ekleri: *alğanmişmen/alğanmenmiş* “almışım, almışmışım”;

Olumsuz şekli:

Fiil-**mA-GANmış**+1., 2. şahıs ekleri: *almiğanmişmen/menmiş* “almamışım, almamışmışım”;

Soru şekli:

Fiil-**GANmış**+1., 2. şahıs ekleri+**mu**: *alğanmişmenmu/alğanmenmişmu* “almış mıyım?”

Fiil-**mA-GANmış**+1., 2. şahıs ekleri+**mu**: *almiğanmişmenmu/almiğanmenmişmu* “almamış mıyım?”

Tablo II

Şahıs türü		örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazğanmişmen/yazğanmenmiş</i> (yazmışım/mışmışım)
	Çoğul	<i>yazğanmişmiz/yazğanmizmiş</i> (yazmışız/mışmışız)
2. şahıs	Tekil genel	<i>kelgenmişsen/kelgensenmiş</i> (gelmişmişsin)
	Tekil nezaket	<i>kelgenmişsiz/kelgensizmiş</i> (gelmişmişsiniz)
	Tekil hürmet	<i>kelgenmişsiz/kelgensizmiş</i> (gelmişmişsiniz)
	Çoğul genel	<i>kelgenmişsiler/kelgensilermiş</i> (gelmişmişsiniz)
	Çoğul nezaket	<i>kelgenmişsizler/kelgensizlermiş</i> (gelmişsiniz)
	Çoğul hürmet	<i>yézişqanmışla/yézişqanlamış</i> (yazmışsınız),
	Çoğul kötuleme	<i>yézişqanmışsen/yézişqansenmiş</i> (yazmışsınız)
3.şahıs		<i>kelgenmiş</i> (gelmiş/mişler, gelmişmiş/lermişmiş)

Görüldüğü gibi Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman rivayeti (Fiil-mİşmİş+şahıs ekleri) ile ifade edilebilir: ÇUy. Fiil-GAn iken+şahıs eki = Tr. Fiil-mXş+şahıs eki.

Apam on yil burun Türkiyege barğanmiş. “Annem on sene önce Türkiye’ye gitmiş/gitmişmiş.”

Buni senler çéqışqanmışsen/çéqışqansenmiş. "Bunu siz kırmışsınız!"

(4) Subyéktip mólçer meylidiki pütken hazirqi zaman xever şekli:

-GAnğu deymen;

-Gandi+1.şahıs (< GAn-turur); **-GAn+2. şahıs;** **-GAndu (3. şahıs)** (< GAn-turur)

Tr. Öznel tahminli tamamlanmış şimdiki zaman yüklem şekli

İng. The subjektive Assessment Mood's Present Perfect Tense pdicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-GAn+(1., 2. şahıs ekleri)+ğu deymen: *oquğanğu deymen/oquğandu* "okumuştur"

Fiil-GAndu/-Gandi+1. şahıs eki/-GAn+2.şahıs eki: *oquğandimen < oqu-ğandu(r)-men* "okumuşumdur";

Fiil-GAn+2. şahıs eki: *oquşqanla < oquş-qan+la(r)* "okumuşsunuzdur".

Fiil-GAndu (3.şahıs için): *oquğandu < oqu-ğandu(r)* "okumuştur";

Olumsuz şekli:

Fiil-mA-GAn+(şahıs eki)+ğu deymen: *körmigenmenğu deymen < kör-me-gen+men+ğu deymen* "görmemişimdir".

Fiil-mA-GAn+(di)+şahıs eki: *tökmigensiler < tök-me-gen+siler* "tökmemişsinizdir"

külmigendimiz <kül-me-gen+di+miz "gülmemişizdir".

Soru şekli: -

Tablo IV

Şahıs türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazğan(men)ğu deymen</i> (yazmışımdır), <i>körgendimen</i> (görmüşümdür)
	Çoğul	<i>yazğan(miz)ğu deymen</i> (yazmışızdır), <i>bergendimiz</i> (vermişizdir)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazğan(sen)ğu deymen</i> (yazmışsındır), <i>oquğansen</i> (okumuşsundur)
	Tekil nezaket	<i>yazğan(siz)ğu deymen</i> (yazmışsınızdır), <i>oquğansiz</i> (okumuşsunuzdur)
	Tekil hürmet	<i>yazğan(la)ğu deymen</i> (yazmışsınızdır), <i>oquğanla</i> (okumuşsunuzdur)
	Çoğul genel	<i>yazğan(siler)ğu deymen</i> (yazmışsınızdır), <i>bergensiler</i> (vermişsinizdir)
	Çoğul nezaket	<i>yazğan(sizler)ğu deymen</i> (yazmışsınızdır), <i>kelgensizler</i> (gelmişsinizdir)
	Çoğul hürmet	<i>yézişqan(la)ğu deymen</i> (yazmışsınızdır), <i>oquşqanla</i> (okumuşsunuzdur)
3.şahıs	Çoğul kötöleme	<i>yézişqan(sen)ğu deymen</i> (yazmışsınızdır), <i>oquşqansen</i> (okumuşsunuzdur)
3.şahıs		<i>yazğanğu deymen</i> (yazmıştır/lar), <i>kelgendu</i> (gelmiştir/ler).

Görüldüğü gibi Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman eki **-miş** ile **-Dır/-Dur** bildirme ekinin birleşmesinden oluşan Öğrenilen geçmiş zamanın

hikâye çekimi ile ifade edilebilir. Örn.: (Men) bu gepni sizdin anlığanmenğu deymen/anlığandimen. “Bunu sizden duymuşumdur.”

Uyup qalğan sütüni tökmigensiler? “Kesilmiş sütü dökmediniz değil mi?/tökmemişsinizdir?”

(5) Obyéktip mölçer meylidiki pütken hazırqı zaman xever şekli:

-GAn oxşa(y)du-

-GAn bolsa kérek

-GAn çéği va/ba < çağ+ı+bar

Tr. Nesnel tahminli tamamlanmış şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The objective Assessment Mood’s Past Perfect Tense predicate form.

Olumlu şekli: Fiil-GAn+nesnel tahminli bildirme çekimleri;

- Fiil-GAn oxşa-y+du/1., 2. şahıs ekleri: *körgeŋ oxşaysen <kör-geŋ oxşa-y+sen* “görmüşsün (galiba)”
- Fiil-GAn bolsa+1., 2. şahıs ekleri +kérek: *alğan bolsam kérek <al-ğan bolsa+m kérek* “almış olsam gerek”
- Fiil-GAn çéği (<çağ+ı+1., 2. şahıs ekleri): *bergeŋ çéğimba <ber-geŋ çağ+ı+m bar* “vermiş olsam gerek”

Olumsuz şekli: Fiil-mA-GAn+nesnel tahminli bildirme çekimleri

- Fiil-Ma-GAn oxşa-y+du/1., 2. şahıs ekleri: *kelmigen oxşaymiz <kel-me-geŋ oxşa-y+miz* “gelmemişiz (galiba)”
- Fiil- Ma-GAn bolsa+1., 2. şahıs ekleri +kérek: *démigen bolsañ kérek <de-me-geŋ bolsañ kérek* “dememiş olsan gerek”
- Fiil- Ma-GAn çéği (<çağ+ı)+şahıs eki+ba(r)/va(r): *sorimiğan çéğiva <sora-ma-ğan çağ+ı bar* “sormamış olsa gerek”.

Soru şekli: Fiil-GAn oxşa-ma-m+du/1., 2. şahıs ekleri: *uhliğan oxşımamdu? <uhla-ğan oxşa-ma-m-du* “uyududu herhalde?”; *yazişqan oxşımamla < yaz-ış-qan oxşa-ma-m-la(r)* “yazdınız mı?/yazdınız galiba?”.

Şimdiki zamanın bu türü *Obyéktip mölçer meylidiki addi ötken zaman xever şekli* (Nesnel tahminli basit geçmiş zaman yüklem şekli) ile şeklen aynıdır (bk. Gulcalı 2016, 129-130.).

Tablo V

Şahıs türü		örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazğan oxşaymen/yazğan bolsam kérek/yazğan çéğimba</i> (yazmışım galiba, yazmış olsam gerek)
	Çoğul	<i>yazğan oxşaymiz/yazğan bolsaq kérek/yazğan çéğimizva</i> (yazmışız galiba, yazmış olsak gerek)
	Tekil genel	<i>yazğan oxşaysen/yazğan bolsañ kérek/yazğan çéğihva</i> (yazmışsın galiba, yazmış olsan gerek)
	Tekil nezaket	<i>yazğan oxşaysız/yazğan bolsiñiz kérek/yazğan çéğiñizva</i> (yazmışsın galiba, yazmış olsan gerek)

2. şahıs	Tekil hürmet	<i>yazğan oxşayla/yazğan bolsila kérek/yazğan çéğiliriva</i> (yazmışsın galiba, yazmış olsan gerek)
	Çoğul genel	<i>yazğan oxşaysiler/yazğan bolsañlar kérek/yazğan çéğiñlarva</i> (yazmışsınız galiba, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul nezaket	<i>yazğan oxşaysizler/yazğan bolsiñizlar kérek/yazğan çéğiñizlarva</i> (yazmışsınız galiba, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul hürmet	<i>yézişqan oxşayla/ yézişqan bolsila kérek/ yézişqan çéğiñliriva</i> (yazmışsınız galiba, yazmış olsanız gerek)
	Çoğul kötöleme	<i>yézişqan oxşaysen/ yézişqan bolsañ kérek/ yézişqan çéğiñva</i> (yazmışsınız galiba, yazmış olsanız gerek)
3.şahıs		<i>yazğan oxşaydu/yazğan bolsa kérek/yazğan çéğiva</i> (yazmış/lar galiba), yazmış olsa/lar gerek)

Fiilin Tamamlanmış Şimdiki Zaman Yükleme Şekli' (yukarıda sıraladığımız şekillerden) hangi şekilde olursa olsun eylemin gerçekleşme durumunun şimdi (de) mevcut olduğunu ifade eder. Yani, Şimdiki zamanın bu türü kullanıldığında eylemin meydana geldiğini değil o eylemin gerçekleşme durumunun şimdi mevcut olduğu vurgulanır; bu yönüyle Basit Geçmiş Zaman ile farklılaşır. Örneğin:

Bu maqalini Ahmet yazğan "Bu makaleyi Ahmet yazdı/yazmıştı.

Bu maqalini Ahmet yazğaniken "Bu makaleyi Ahmet yazmış".

Bu maqalini Ahmet yazğanmiş "Bu makaleyi Ahmet yazmışmış".

Bu maqalini Ahmet yazğanğu deymen "Bu makaleyi Ahmet yazmıştır/yazmış olmalı".

Bu maqalini Ahmet yazğan oxşaydu "Bu makaleyi Ahmet yazmış olsa gerek".

Ésimge keldi, men sizni Adile'niñ toyida körgenikenmen "Hatırladım, ben sizi Adile'nin düğününde görmüşüm".

Siz burun uni körüp baqmığan bolsiñiz kérek "Siz daha önce onu görmemişsinizdir/görmemiş olsanız gerek."

Abdurehim Ötkür'niñ bu "İz" romani bek yahşi yézilğan "Abdurahim Ötkürün bu "İz" romanı çok güzel yazılmış".

2. 2. Pütmigen hazirqi zaman / Tamamlanmamış şimdiki zaman / The Present (Imperfect) Tense Predicate Forme.

(1) Vastisiz bayan meylidiki pütmigen hazirqi zaman xever şekli:

a. -i/-y-(du) < -A/-y-(-du < -dur<turur);

b. -(A)r- < (yU)r;

Tr. Dolaysız beyan meylindeki tamamlanmamış/gerçekleşmemiş şimdiki zaman yükleme şekli (tamamlanmamış şimdiki zaman hikâyesi)

İng. The Direct Statement Mood's Present (Imperfect) Tense predicate form.

Şimdiki zamanın bu türü 'a'lı şekil ve 'ar'lı şekil temelinde yapılır:

Olumlu şekli:

a. Fiil-i/-y-(du)+1., 2. şahıs ekleri; *oynaymen* < *oyna-y-men* "oynarım, oynayacağım"; *kélidu* < *kel-i-du* "gelir, gelecek";

b. Fiil-(A)r+şahıs eki: *çüşinersen <çüşen-er+sen* “anlarsın”; *yaxşı bolar* “iyi olur”

Olumsuz şekli:

a. Fiil-mA-y-(du)+1., 2. şahıs ekleri; *qoşulmaymen <qoşul-ma-y-men* “katılmıyorum, katılmam”; *körmeydu <kör-me-y-du* “görmüyor, görmez”;

b. Fiil-mAs+1., 2. şahıs ekleri: *barmasmen <bar-mas+men* “varmam, varmayacağım”;

Soru şekli:

a. Fiil-(A)m-(di) +1., 2. şahıs ekleri; *yazamduq <yaz-am-duq* “yazacak mıyız?”; *bilemdu <bil-em-du* “bilir mi? biliyor mu?”

Fiil-mA-m-(di)+şahıs eki: *apamamsen <alıp bar-ma-m+sen* “götürmeyecek misin”;

b. Fiil-(A)r+1., 2. şahıs ekleri +mu; *açarsızmu <aç-ar+siz mu* “açar mısın(ız)”;

Fiil-mAs+1., 2. şahıs ekleri +mu: *uqmasmu <uq-maz+mu* “bilmez mi?”.

Tablo VI

Şahıs türü		a'lı şekil için örnek	ar'lı şekil için örnek
1. şahıs	Tekil	<i>yazimen</i> (yazarım/cağım), <i>oquymen</i> (okurum/yacağım)	<i>yazarmen</i> (yazarım/cağım), <i>oqurmen</i> (okurum/yacağım)
	Çoğul	<i>yazimiz</i> (yazarız, yazacağız), <i>oquymiz</i> (okuruz, okuyacağız)	<i>yazarmiz</i> (yazarız), <i>oqurmiz</i> (okuruz)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazisen</i> (yazarsın/caksın), <i>oquysen</i> (okurum/yacağım)	<i>yazarsen</i> (yazarsın), <i>oqursen</i> (okursun)
	Tekil nezaket	<i>yazısız</i> (yazarsın/ız, yazacaksınız/ız), <i>oquysız</i> (okursun/uz, okuyacaksınız/ız)	<i>yazarsız</i> (yazarsın/ız), <i>oqursız</i> (okursun/uz)
	Tekil hürmet	<i>yazidila</i> (yazarsın/ız, yazacaksınız/ız), <i>oquydila</i> (okursun/uz, okuyacaksınız/ız)	<i>yazarla</i> (yazarsın/ız), <i>oqurla</i> (okursun/uz)
	Çoğul genel	<i>yazısiler</i> (yazarsınız/caksınız), <i>oquysiler</i> (okursunuz/yacaksınız)	<i>yazarsiler</i> (yazarsınız), <i>oqarsiler</i> (okursunuz)
	Çoğul nezaket	<i>yazısızler</i> (yazarsınız/caksınız), <i>oquysızler</i> (okursunuz/yacaksınız)	<i>yazarsızler</i> (yazarsınız), <i>oqursızler</i> (okursunuz)
	Çoğul hürmet	<i>yéşidila</i> (yazarsınız/caksınız), <i>oquşidila</i> (okursunuz/yacaksınız)	<i>yézişarla</i> (yazarsınız), <i>oquşarla</i> (okursunuz)
	Çoğul kötüleme	<i>yézişisen</i> (yazarsınız/caksınız), <i>oquşisen</i> (okursunuz/yacaksınız)	<i>yézişarsen</i> (yazarsınız), <i>oquşarsen</i> (okursunuz)
3.	tekil	<i>yazidu</i> (yazar/acak, yazarlar/caklar), <i>oquydu</i> (okur/yacak, okurlar/caklar)	<i>yazar</i> (yazar/lar), <i>oqur</i> (okur/lar)

-A'lı şekil aslında **A'lı** zarf fiiline eski bildirme bağlacı **turur**'un iyelik eki almış şekillerinin eklenmesiyle yapılmış ve sonra basitleşerek bu biçime gelmiştir. Onun olumsuz şekli de zarf

fiilin olumsuz şekli temelinde yapılır, örn.: *kélimen* < *kel-e+men* “gelirim/eceğim”; *kelmeymen* < *kel-me-y+men* “gelmem/meyeceğim”.

-Ar'lı şekil'in 3. şahıs türünde tamamlanmamış sıfat fiilinin **Ar'lı şekli** doğrudan kullanılmış (örn. *ber-i-du* “verir”); 1., 2. şahıs türlerinde ise tamamlanmamış sıfat fiilinin **Ar'lı şekline** dolaysız bildirme bağlacının 1., 2. şahıstaki şimdiki zaman çekimleri eklenmiş (örn. *yaz-ar+men*, *oku-ur+sen*). Onun olumsuz şekli de sıfat fiilinin olumsuz şekilleri arasında yapılır. örn.: *kélermen* < *kel-er+men* “gelirim/eceğim”; *kelmesmen* < *kel-mes+men* “gelmem”.

Görüldüğü gibi Şimdiki zamanın bu türü (A'lı ve Ar'lı şekilleri) şekil açısından Türkiye Türkçesindeki Geniş zamana tekabül etmektedir; anlam bakımından ise Geniş zamanla birlikte cümle içinde bağlama göre Gelecek zaman ve Şimdiki zaman sürekliliği ile ifade edilebilmektedir. Örneğin:

Ayrılganğa ölmeymen, eqidemge yiğlaymen. “Ayrıldığıma ölmem, güven(diğ)ime ağlarım.” (Türküden)

Sizniñ pikirinizge qoşulmaymen. “Sizin fikrinize katılmıyorum.”

Qaçan öyge qaytısidila? “Ne zaman eve döneceksiniz/dönersiniz?”

Mu'ellim, bugün ders ötmemsiz? “Öğretmenim, bugün ders yapmayacaksınız?”

Dost yiğlitip éytar, düşmen küldürüp. “Dost acı söyler, düşmen tatlı.” (Atasözü).

Sadirmenu Sadirmen, Sadir bolmay kimdurmen.

Tağ yolini sorisañ, birni qoymay bilurmen. “Sadir'im ben Sadir, Sadir değilsem kimim ben; dağ yollarını sorarsan, hepsini bilirim.” (Sadir Pelvan Halk şiirlerinden).

(2) Vastilik bayan meylidiki pütmigen hazırqi zaman xever şekli:

-i/-y-di-ken < -i (<A)/y-d(<dur<turur)-i(<er-)-ken

Tr. Dolaylı beyan meylindeki tamamlanmamış şimdiki zaman yüklem şekli → tamamlanmamış şimdiki zaman rivayeti

İng. The Indirect Statement Mood's Present (Imperfect) Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-i/-y-di-ken+1., 2. şahıs ekleri: *külidikensiz* < *kül-i-di-ken-siz* (< *kül-e-turur er-ken+siz*) “gülermişsiniz”;

Olumsuz şekli:

Fiil-mA-y-di-ken+1., 2. şahıs ekleri: *tohtimaydiken* < *tohta-ma-y-di-ken* “durmazmış/mayacakmış”;

Soru şekli:

Fiil-(A)m-di-ken+1., 2. şahıs ekleri: *béremduqken* < *ber-e-m-duq-ken* “verecekmiş miyiz”

Fiil-mA-m-di-ken+1., 2. şahıs ekleri: *yimemdikenmen* < *ye-me-m-di-ken+men* “yemeyecekmiş miyim”

Tablo VII

Şahıs türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazidikenmen</i> (yazarmışım/yazacakmışım)
	Çoğul	<i>yazidikenmiz</i> (yazarmışız/yazacakmışız)

2. şahıs	Tekil genel	<i>yazidikensen</i> (yazarmışsın/yazacaktımsın)
	Tekil nezaket	<i>yazidikensiz</i> (yazarmışsın/yazacaktımsın)
	Tekil hürmet	<i>yazidikenla</i> (yazarmışsın/sınız yazacaktımsın)
	Çoğul Genel	<i>yazidikensiler</i> (yazarmışsınız/yazacaktımsınız)
	Çoğul nezaket	<i>yazişidikenla</i> (yazarmışsınız/ yazacaktımsınız)
	Çoğul hürmet	<i>yézişidikenla</i> (yazarmışsınız/ yazacaktımsınız)
	Çoğul kötüleme	<i>yézişidikensen</i> (yazarmışsınız/ yazacaktımsınız)
3. şahıs		<i>yazidiken</i> (yazarmış/larmış/ yazacaktı/ mışlar)

Görüldüğü gibi Çağdaş Uygurcadaki Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Gelecek zaman kipinin Rivayeti veya Geniş Zaman kipinin Rivayeti ile ifade edilebilir. Örn.:

Némila dégen bilen öz yurtining méhri başqıçe holidiken. “Ne de olsa ana yurdun sevgisi bir başkaymış/başka türlü olurmuş.”

Séni ete kétidiken dep anglap xoşlaşqili kelduq. “Seni yarın gidecektmiş diye veda etmeye geldik.”

(3) Anglatma bayan meylidiki pütmiğen hazirqi zaman xever şekli:

- a. -GUdek < GU+dek
b. -(A)rmiş- < -(A)r<(yU)r - miş(<ermiş)

Tr. Tamamlanmamış Şimdiki Zaman Rivayeti;

İng. The Hearsay Statement Mood's Present (Imperfect) Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-GUdek/1., 2. şahıs ekleri: *oquğudekmen* < *oqu-ğudek+men* “okurmuşum, okurmuşmuşum”;

Fiil-(A)r-miş+1., 2. şahıs ekleri / Fiil-(A)r+şahıs eki+miş: *oqurmişmen/oqurmenmiş* < *oqu-(u)r+men+miş/miş+men* “okurmuşum, okurmuşmuşum”;

Olumsuz şekli:

Fiil-mA-GUdek+1., 2. şahıs ekleri: *oqumiğudekmiz* < *oqu-ma-ğudek+miz* “okumazmışız”;

Fiil-mAs-miş+1., 2. şahıs ekleri / Fiil-mAs+1., 2. şahıs ekleri +miş: *oqumasmış* “okumazmış”;

Soru şekli:

Fiil-GUdek+1., 2. şahıs ekleri +mu: *kelgüdeksizmu* < *kel-güdek+siz+mu* “kelecekmiş misiniz/gelirmiş misiniz?”

Fiil-mA-GUdek+şahıs eki+mu: *oqumiğudeksenmu* < *oqu-ma-ğudek+sen+mu* “okumazmış mısın/okumayacakmış mısın?”;

Fiil-(A)r-miş+1., 2. şahıs ekleri +mu: *kélermişmenmu* < *kel-ermiş+men+mu* “gelirmiş miyim”

Fiil-(A)r+1., 2. şahıs eki+miş+mu: *oqurmişmu* < *oqu-(u)r+miş+mu* “okurmuş mu”;

Fiil-mAs-miş+1., 2. şahıs ekleri +mu/ Fiil-mAs+şahıs eki+miş+mu: *oqumasmişmenmu/oqumasmenmişmu* < *oqu-mas+men+miş/miş+men + mu* “okumazmış mıyım”.

Tablo VIII

Şahıs türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazğudekmen/yazar(i)mişmen/yazarmemiş (yazarmışım/mışmışım)</i>
	Çoğul	<i>yazğudekmiz/yazarmışmiz/yazarmışmiz (yazarmışız)</i>
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazğudeksen/yazarmışsen/yazarsenmiş (yazarmışsın)</i>
	Tekil nezaket	<i>yazğudeksiz/yazarmışsiz/yazarsizmiş (yazarmışsın/ız)</i>
	Tekil hürmet	<i>yazğudekla/yazarmışla/yazarlamış (yazarmışsın/ız)</i>
	Çoğul genel	<i>yazğudeksiler/yazarmışsiler/yazarsilermiş (yazarmışsınız)</i>
	Çoğul hürmet	<i>yézişqudekla/yézişarmışla/yézişarlamış (yazarmışsınız)</i>
	Çoğul kötüleme	<i>yézişqudeksen/yézişarmışsen/yézişarsenmiş (yazarmışsınız)</i>
3. şahıs	Tekil	<i>yazğudek/yazarmış (yazarmış)</i>
	Çoğul	<i>yézişqudek/yézişarmış (yazarmış/larmış)</i>

Şimdiki zamanın bu türünden örnekleri Türkiye Türkçesine aktardığımız zaman bağlama göre farklı şekiller ortaya çıkabilir, örneğin:

Emdi uniñğa işenmişem bolğudek. "Artık ona güvenmemem lazımmış."

Çüşümde asmanda uçup yürğudekmen. "Rüyamda gök yüzünde uçuyormuşum."

Qışta kişmiş pişmasmış, pişsimu yégili bolmasmış. "Kışın kuru üzüm yapılmazmış, yapılsa da yenmezmiş." (Tekerleme oyunu)

Özliri uzak seperge atlanğudekla, obdan uzutup qoymisaq bolmiğudek. "Siz uzun sefere çıkacaktımsınız, iyi uğurlamazsak olmazmış."

Genel olarak, Uygurcadaki Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Gelecek zaman veya Geniş zaman kiplerinin Rivayeti ile ifade edilebilir.

(4) Subyéktip mөлçer meylidiki pütmiğen hazırqi zaman xever şekli:

a. **-i/-ydiğandu** <-i (<-A) /-y-di (<du<dur<turur)-ğan-du/-di (dur<turur)+1.,2. şahıs ekleri

b. **-i/-y-di-/1., 2. şahıs ekleri+ğu deymen** <-i (<A)-ğu deymen

Tr. Öznel tahminli tamamlanmamış şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The subjektive Assessment Mood's Present (İmperfect) Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-i/-y-diğandu/-di+1., 2. şahıs ekleri: *oquydiğandimen* "okuyorumdur";

Fiil-i/-y(di)+şahıs eki+ğu deymen: *oquymenğu deymen* "okuyorumdur";

Olumsuz şekli:

Fiil-mA-ydiğandu/-di+1.,2. şahıs ekleri: *oqumaydiğandimen* <oqu-ma-y-diğan+di+men “okumuyorumdur”;

Fiil-mA-y(du)/1., 2. şahıs eki+ğu deymen: *oqumaymenğu deymen* <oqu-may-y+men+ğu deymen “okumuyorumdur”;

Soru şekli: Fiil-(A)m-diğandu/-di+1.,2. şahıs eki: *oqumdiğandimen* <oqu-m-diğandu+men “okuyorum mudur? / okur muyum acaba”

Fiil-mA-m-diğandu/1., 2. şahıs eki: *oqumamdiğansen* <oqu-ma-m-diğan+sen “okumuyor musundur? / okumuyor musum acaba?”

Tablo IX

Şahıs türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazidiğandimen/yazimenğu deymen</i> (yazıyorumdur)
	Çoğul	<i>yazidiğandimiz/yazimizğu deymen</i> (yazıyoruzdur)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazidiğansen/yazisenğu deymen</i> (yazıyorsundur)
	Tekil nezaket	<i>yazidiğansiz/yazisizğu deymen</i> (yazıyorsundur/uzdur)
	Tekil hürmet	<i>yazidiğänla/yazidilağu deymen</i> (yazıyorsundur/uzdur)
	Çoğul genel	<i>yazidiğansiler/yazisilerğu deymen</i> (yazıyorsunuzdur)
	Çoğul hürmet	<i>yézişidiğänla/yézişidilağu deymen</i> (yazıyorsunuzdur)
	Çoğul kötüleme	<i>yézişidiğansen/yézişisenğu deymen</i> (yazıyorsunuzdur)
3.şahıs		<i>yazidiğandu/ yazidiğu deymen</i> (yazıyordur/lardır,)

Uygurcadaki bu **Fiil-diğandu/1.,2.şahıs eki** ve **Fiil+di/1.,2.şahıs eki+ğu deymen** çekimleri tahmin ve beklenti anlamı taşımakta olup, Türkiye Türkçesindeki -Dır-/Dur-bildirme ekinin ‘beklenti’ ve ‘tahmin’ anlamında kullanıldığı örneklerle örtüşmektedir. Örn.: *Zeynep xetni mendin çirayliq yazidiğandu/yazidiğu deymen.* “Zeynep yazıyı benden (daha) güzel yazıyordur.”

(Tr.) Belki yakında geliyorlardır buraya. “(Uyg.) *Belkim yéqında kélidiğu deymen/kélidiğandu bu yerge.*”

Görüldüğü gibi Uygurcadaki Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Şimdiki zamanın -Dir/-Dur bildirme eki almış çekimiyle ifade edilebilmektedir.

(5) Obyéktip mölçer meylidiki pütmişgen hazırqi zaman:

-i/-ydiğän oxşay(du)- <-A(y)-di (du<durur<turur)-ğän oxşa-(y)du (<durur<turur)/1., 2. şahıs ekleri

Tr. Nesnel Tahminli tamamlanmamış şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The objective Assessment Mood's Present (Imperfect) Tense predicate form.

(Bu türü Nesnel tahminlili tamamlanmamış Geçmiş zaman (Uy. Obyéktip mölçer meylidiki pütmişgen ötken zaman) kipiyle şeklen aynıdır, bk. Gulcalı 2016:141-142, Tablo XIV.

Olumlu şekli:

Fiil-i/-ydiğan oxşa-y-du/1., 2. ahıs ekleri: *açidiğan oxşaydu* <*aç-a-di-ğan oxşa-y+du* "açacakmışım galiba";

Fiil-sA+şahıs eki kérek: *aç-sa+m kérek* "açsam gerek";

Fiil-i/-ydiğan çéği+1.,2. şahıs eki + bar: *açidiğan çéğiñva* <*aç-a+di-ğan çağ+iñ ba(r)* "açacaksın galiba, açacağıın var(mış)";

Olumsuz Şekli: Fiil-mA-ydiğan oxşa-y(du)/1.,2. şahıs ek: *açmaydiğan oxşaysiz* <*aç-may-di-ğan oxşa-y+siz* "açmayacakmışınız galiba";

Fiil-mA-sA/1.,2. şahıs eki + kérek: *aç-ma-sa+m kérek* "açmazsam gerek, açmayacaksam gerek";

Fiil-mA-ydiğan çéği+1., 2. şahıs eki bar: *açmaydiğan çéğiñva* <*aç-ma-ydi-ğan çağ+iñ ba(r)* "açamayacaksın galiba, açmayacağıın varmış";

Soru şekli: Fiil-i/-ydiğan oxşa-ma-m+du/1., 2. ahıs ekleri: *açidiğan oxşimamdu* < *aç-a-di-ğan oxşa-ma-m+du* "açacak mıymış";

Fiil-mA-ydiğan oxşa-ma-m+du/1., 2. ahıs ekleri: *açmaydiğan oxşimamdimen* <*aç-ma-y-di-ğan oxşa-ma-m+di+men* "açmayacak mıymışım".

Tablo X

Şahıs türü		Örnekler
1. şahıs	Tekil	<i>yazidiğan oxşaymen / yazsam kérek / yazidiğan çéğimba.</i> (yazacakmışım galiba , yazsam gerek, yazacağıım varmış)
	Çoğul	<i>yazidiğan oxşaymiz / yazsaq kérek / yazidiğan çéğimizva.</i> (yazacakmışız galiba, yazsak gerek, yazacağıımız varmış)
2. şahıs	Tekil genel türü	<i>yazidiğan oxşaysen / yazsang kérek / yazidiğan çéğiñva.</i> (yazacakmışsın galiba, yazsan gerek, yazacağıın varmış)
	Tekil nezaket türü	<i>yazidiğan oxşaysiz / yazsingiz kérek / yazidiğan çéğiñizva.</i> (yazacakmışsın galiba, yazsanız gerek, yazacağıın varmış)
	Tekil hürmet türü	<i>yazidiğan oxşayla / yazsila kérek / yazidiğan çéğiliriva.</i> (yazacakmışsın galiba, yazsan/ız gerek, yazacağıın varmış)
	Çoğul genel türü	<i>yazidiğan oxşaysiler / yazsanglar kérek / yazidiğan çéğiñlarva.</i> (yazacakmışsınız galiba, yazsanız gerek, yazacağıınız varmış)
	Çoğul hürmet türü	<i>yézişidiğan oxşayla / yézişsila kérek / yézişidiğan çéğiliriva.</i> (yazacakmışsınız galiba, yazsanız gerek, yazacağıınız varmış)
	Çoğul kötöleme türü	<i>yézişidiğan oxşaysen / yézişsang kérek / yézişidiğan çéğiñva.</i> (yazacakmışsınız galiba, yazsanız gerek, yazacağıınız varmış)
3.	Tekil ve Çoğul	<i>yazidiğan oxşaydu / yazsa kérek / yazidiğan çéği.</i>

şahıs	aynıdır	(yazacakmış/yazacaklarmış galiba, yazsa/yazsalar gerek, yazacağı/cakları varmış)
-------	---------	--

Uygurcadaki Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesindeki ancak Gelecek zaman, Geniş zaman veya Şimdiki zaman kiplerinin rivayetine 'tahmin' anlamındaki yardımcı sözlerin eklenmesiyle ifade edilebilir. Örn.:

Oqutquçimiz bugün derske kirmeydiğan oxşaydu. "Öğretmenimiz bugün derse gelmeyecekmiş galiba/gelmiyor herhalde."

Şunçe yoldin kelsem aldimğa çıqipmu qoymaydiğan çeğiñva. "Şunca yoldan gelsem (dahi) karşılamaya gelmezmişsin galiba/gelmeyeceksinmiş."

Bu yerde qışta qar qattiq yağsa kérek. "Burada kışın çok kar yağsa kérek/yağacak galiba."

Fiilin 'Tamamlanmayan Şimdiki Zamanlı Yüklem' türleri hangi meyil şeklinde olursa olsun, eylemin her zaman veya daha sonra vuku bulacağı durumunun şu an mevcut olduğunu ifade eder. Örn.:

Kün şerqtın çıqıdu. "Güneş doğudan doğar."

Su yüz giradusta qaynaydu. "Su yüz derece sıcaklıkta kaynar."

Antalye'de qışta qar yağmaydiken. "Antalya'da kışın kar yağmıyormuş."

Bu mevsümde üç derstın imtihan alğudek. "Bu dönem üç dersten sınav yaparmış/yapacakmış."

İkkinglar bille kélisilerğu deymen/kélidiğansiler. ""

Bu qétim qaytqanda sen bilen körüşelmeydiğan oxşaymez. "Bu kez döndüğümde senle görüşeceydim galiba."

Men kélip oyğatmiğan bolsam keçkiçe uxlişan kérek/uxlaydiğan çeğiñva. "Men gelip (de) seni uyandırmasaymışım, akşama kadar uyayacağın varmış/uyuyacaktın galiba."

2. 3. İzçil hazırqi zaman xever şekli / Süreklilik içindeki şimdiki zaman yüklem şekli /The Present Continuous Tense Predicate Form.

(1) Vastisiz bayan meylidiki izçil hazırqi zaman xever şekli:

-(X)vati-(du) <-(X)p-yat-a-(turur)+tu/1.,2. şahıs eki;

-(Xp) oltur-/yat-/tur-/yür-i-du/1., 2.şahıs eki

Tr. Süreklilik içindeki görülen Şimdiki zaman yüklem şekli (süreklilik bildiren Şimdiki zaman hikâyesi)

İng. The Direct Statement Mood's Present Continuous Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-(X)vat-i-(du)/1., 2. şahıs eki: *ıçivatimen <ıç-ivat-i+men (<ıç-ip-yat-a-turur men)* "içiyorum";

Olumsuz Şekli:

Fiil-mA-y-vat-i-(du)/1., 2. şahıs eki: *ıçmeyvatidu <ıç-me-y-vat-i-du (<ıç-me-y-ip yat-a turur)* "içmiyor";

Soru Şekli:

Fiil-(X)vat-am-du/(di) 1., 2. şahıs eki: *içivatamsen <iç-ivat-am-sen (<iç-ip yat-a tur-am-sen)* “içiyor musun”;

Fiil-(X)vat-a/(a) 1.,2.şahıs eki+mu: *içiwatisiz mu<iç-ivat-a-siz-mu (<iç-ip-yat-a-siz mu)* “içiyor musunuz?”

Fiil-mA-y-vat-i-du/1., 2. şahıs eki/-di-mu: *içmeyvatidimu <iç-me-y-vat-i-di-mu (<iç-me-y yat-a durur mu)* “içmiyor mu”

Şimdiki zamanın bu türü ayrıca zarf fiillere süreklilik anlamı içeren *oltur-,yat-, tur-,yür-* gibi yardımcı fiillerin eklenmesiyle de yapılır:

Fiil-(X)p oltur/tur-u-du/1., 2. şahıs eki: *yep olturudu <ye-p oltur-u-du* “yiyor, yiyip oturuyor”.
olturusen “yemiyorsun”; *yé-mey oltur-am-siz* “yemeden oturuyor musunuz?”

Fiil-(X)p yat-i-du/1. 2. şahıs eki: *oqu-up yat-i-men* “okuyorum”;

Fiil-(X)p tur-i-du/1., 2. şahıs eki: *küt-üp tur-i-du* “bekliyor, beklemekte”;

Fiil-(X)p yür-i-du/1., 2. şahıs eki: *izde-p yür-i-men* “arıyorum, aramaktayım”.

Tablo XI

1. şahıs	Tekil	<i>yézivatimen, oqup yatimen.</i> (yazıyorum, okuyorum)
	Çoğul	<i>yézivatimiz, yézip olturumuz.</i> (yazıyoruz, yazmaktayız)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yézivatisen, kütüp turisen.</i> (yazıyorsun, bekliyorsun)
	Tekil nezaket	<i>yézivatisiz, yézip oltururısız.</i> (yazıyorsunuz, yazmaktasınız)
	Tekil hürmet	<i>yézivatidila, izdep yürüdila.</i> (yazıyorsunuz, arıyorsunuz)
	Çoğul genel	<i>yézivatisiler, yézip oltururısiler.</i> (yazıyorsunuz, yazmaktasınız)
	Çoğul hürmet	<i>yézişivatidila, saqlap turışidila.</i> (yazıyorsunuz, beklemektesiniz)
	Çoğul kötuleme	<i>yézişivatisen, qarap olturuşipsen.</i> (yazıyorsunuz, bakıyorsunuz)
3.şahıs		<i>yézivatidu, béríp kélip yürüdu.</i> (yazıyor/lar, gidip geliyor/lar)

Süreklilik içindeki Şimdiki zaman hikâyesinin bir başka şekli de '**maq'lı isim fiili+bulunma durumu+şahıs eki** yoluyla yapılır. Örn.:

yazmaqtimen < yaz-maqta+men “yazmaktayım”; *yazmaqtisen < yaz-maqta+sen* “yazmaktasın”; *yazmaqta < yaz-maqta* “yazmakta/talar”.

Görüldüğü Gibi Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Şimdiki zaman hikayesi ile ifade edilir, örn.:

Etiki mihmanlarğa teyyarliq qiliwatimen. “Yarınki misafirlere hazırlık yapıyorum.”

İki yılñ yaqi/yildin beri seniñ kélişñni kütmekteyim/kütivatimen. “İki senedin beri senin yolunu gözlüyorum/gözlemekteyim.”

(2) Vastilik bayan meylidiki izçil hazırqi zaman xever şekli:

-(X)vétiptu/ti- < -(X)p-at (<yat-)-ip-tu (<tur<turur);

-(X)vétiptiken- < -(X)p-at (<yat-)-ip-tu (<tur<turur)+iken (<er-ken)

Tr. Süreklilik içindeki duyulan şimdiki zaman rivayesi;

İng. The İndirect Statement Mood's Present Continuous Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-(X)vét-ip-ti-1. şahıs eki: *kélivetiptimen* <*kel-ivét-ip+ti+men* (<*kel-ip-yat-ip-tur+men*) "geliyormuşum";

Fiil-(X)vét-ip-2. şahıs eki: *kélivetipsiler* < *kel-ip-ivet-ip+siler* "geliyormuşsunuz";

Fiil-(X)vét-ip-tu: *kélivetiptu* < *kel-ivet-ip-tu* "geliyormuş/geliyorlarmış".

Olumsuz şekli:

Fiil- mAy-vét-ip-tu/2. şahıs eki/ti-1. şahıs eki: *kelmeyvétipsiz* <*kel-mey-vét-ip+siz* (<*kel-mey-ip yat-ip turur siz*) "gelmiyormuşsun(uz)"; *kelmeyvétip-ti-men* "gelmiyormuşum"

Soru şekli:

Fiil-véti-ip+tu/2.kişi eki/ (ti)1. şahıs eki+mu: *kélivetiptimenmu* <*kel-ivét-ip-ti+men+mu* (<*kel-ip yat-ip turur men mu*) "geliyormuş muyum?"

Fiil-mAy-vét-ip+tu/ 2. şahıs eki/(ti) 1.şahıs eki+mu: *kélmeyvétiptimenmu* <*kel-mey-vét-ip-ti+men+mu* (<*kel-mey-ip yat-ip turur men mu*) "gelmiyormuş muyum?"

Şimdiki zamanın bu türü de süreklilik bildiren *oltur-, yat-, tur- yür-* yardımcı fiillerin zarf fiillere eklenmesiyle yapılabilmektedir: **v-(X)p-oltur-/tur-/tur-/yür-Up-(tu/ti)-şahıs eki.**

Örn.: *oqu-p oltur-up-ti+men* "yazıyormuşum"; *izde-mey yür-üp+siz* "aramıyormuşsunuz"; *iç-ip oltur-up-tu-mu* "iyor muyuş/içip mi oturuyormuş?"; *kül-üp yürüp+sen* "gülüyormuşsun".

Tablo XII

1. şahıs	Tekil	<i>yézivétiptimen, yézip olturuptimen</i> (yazıyormuşum, yazmaktaymışım)
	Çoğul	<i>yézivétiptimiz, oqup yétiptimiz</i> (yazıyormuşuz, okumaktaymışız)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yézivétipsen, yézip olturupsen</i> (yazıyormuşsum, yazmaktaymışım)
	Tekil nezaket	<i>yézivétipsen, kütüp turupsen</i> (yazıyormuşsun, bekliyormuşsun)
	Tekil hürmet	<i>yézivétiptila, körüp yürüptila</i> (yazıyormuşsunuz, görüyormuşsun)
	Çoğul genel	<i>yézivétipsiler, yézip olturupsiler</i> (yazıyormuşsunuz, yazmaktaymışınız)
	Çoğul hürmet	<i>yézivétişiptila, saqlap olturuşuptila</i> (yazıyormuşsunuz, beklemekteymisiniz)
	Çoğul kötuleme	<i>yézivétişipsen, yézip olturuşupsen</i> (yazıyormuşsunuz, yazmaktaymışınız)

3. şahıs	<i>yézivéiptu, izdep yürüptu</i> (yazıyormuş, arıyormuş)
----------	--

Süreklilik bildiren Şimdiki zamanın bu türünde eylem, konuşulan andan önce başlamış olup halen devam etmektedir ve konuşan bu durumu dolaylı yollarla öğrenmiştir. Uygurcadaki Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Şimdiki zamanın rivayeti ile ifade edilebilmektedir. Örn.:

Men barğanda siz tapşuruq işlevéiptisiz. "Ben vardığımda siz ödevinizi yapıyormuşsunuz."

Añlişimçe etigendin keçkiçe télvozur körüp olturupsiz. "Duyduğuma göre sabahtan akşama televizor seyrediyormuşsun."

Siz bu kitapni izdep yürüpsiz, mende idi emesmu. "Bu kitabı arıyormuşsunuz, bende idi (kitap)."

Not: eğer bu yapıya bir -GAN sıfat fiili eki daha eklenirse Geçmiş zamanı ifade eder ve Uygurcadaki 'Vastilik bayan meylidiki izçil ötken zaman' kategorisine dâhil olur (Krş. GULCALI 2016:144-146), örneğin:

Men kelgende siz tamaq étivéiptikensiz/ étivéiptisizken/étivatqanikensiz. "Ben geldiğimde sen yemek yapıyormuşsun."

Men tatliq uxlap yéiptimenken/yéiptikenmen oyğatqusi kelmeptu. "Ben tatlı uyuyormuşum, uyandırmak istememiş."

(3) Anglatma bayan meylidiki izçil hazırqi zaman xever şekli:

- (X)vatqudek** < -(X)p yat-qu+dek;
- (X)véiptudek** < -(X)p-yat-ip tu (<turur)+dek;
- (X)véiptudekmiş** < -(X)p-yat-ip tu (<turur)+miş;
- (X)véiptu/timiş** < -(X)p-yat-ip tururmiş
- (X)vatar imiş** < -(X)p-yat-ar er-miş
- (X)p oltur-/yat-/tur-/yür-ğudek**
- (X)p oltur-/yat-/tur-/yür-UptUdek**
- (X)p oltur-/yat-/tur-/yür-Ar imiş (< er-miş)**

Tr. Süreklilik içindeki şimdiki zamanın rivayeti;

İng. The Hearsay Statement Mood's Present Continuous Tense predicate form.

Bunların olumsuz şekli ve soru şekli ise yukarıda sıralanan kalplara şahıs ekleri, olumsuzluk eki ve soru ekinin getirilmesiyle yapılır, örneğin:

kelmeyvatqudeksen < kel-mey-vatqudek+sen "gelmemekteymişsin";

kel-mey-véiptudek/kelmeyvéiptudekmış/kel-mey-véiptumiş "gelmemekteymiş";

kétivatqudeksenmu? < ket-ip yatqudek+sen+mu "gitmekteymiş msin?"

ketmeyvéiptudekmışmu? < ket-mey-véiptudekmış+mu "gitmemekteymiş mi?"

1. şahıs	Tekil	<i>yézivatqudekmen/yézivatar imişmen/yézivatarmenmiş/yézivétiptudekmen/yézivétiptimenmiş/yézip olturğudekmen~olturuptudekmen. (yazmaktaymışım)</i>
	Çoğul	<i>yézivatqudekmiz/yézivatar imişmiz/yézivatarmizmiş/yézip olturuğudekmiz. (yazmaktaymışınız)</i>
2. şahıs	Tekil genel	<i>yézivatqudeksen/yézivatar imişsen/yézivatarsenmiş/yézip olturuğudeksen. (yazmaktaymışsın)</i>
	Tekil nezaket	<i>yézivatqudeksız/yézivatar imişsız/yézivatarsızmiş/yézip olturuğudeksız. (yazmaktaymışsınız)</i>
	Tekil hürmet	<i>yézivatqudekla/yézivatar imişla/yézivatarlamış/yézip olturarlamış. (yazmaktaymışsınız)</i>
	Çoğul genel	<i>yézivatqudeksiler/yézivatar imişsiler/yézivatarsilermiş/yézip olturuğudeksiler. (yazmaktaymışsınız)</i>
	Çoğul hürmet	<i>yézişivatqudekla/yézişivatar imişla/yézişivatarlamış/yézip olturuşqudekla. (yazmaktaymışsınız)</i>
	Çoğul kötöleme	<i>yézişivatqudeksen/yézişivatar imişsen/yézişivatarsenmiş/yézip olturuşqudeksen. (yazmaktaymışsınız)</i>
3.şahıs	<i>yézivatqudek/yézivétiptudek/yézivétiptudekmış/yézivétiptumış/yézivatar imiş/yézip olturar imiş. (yazmaktaymış, yazmaktaymışlar)</i>	

Şimdiki zamanın bu türü gördüğümüz gibi, farklı çeşitlerle kurulabilmektedir. Ancak bu farklı çeşitlerin hepsi Türkiye Türkçesinde yalnızca Şimdiki zamanın rivayeti ile aktarılabilenkte. Örneğin:

Çüşümde asmanda uçuvatqudekmen / uçuvatarmenmiş / uçuvétiptudekmen / uçuvétiptimenmiş / uçup yürgüdekmen(miş). "Rüyamda gök yüzünde uçmaktaymışım/uçuyormuşum."

Beş kün içide qayturvétimen dep alğan pulni beş yıl boptu bermeyvatqudek / bermeyvétiptudek / bermeyvétiptudekmış / bermeyvétiptumış / bermey yürgüdek /bermey yürüptüdek(miş). "Beş gün içinde geri vereceğim diyerek aldığı borcunu bes senedir ödemiyormuş/(geri) vermemekteymiş."

(4) Subyéktip Mөлcer Meylidiki İzçil Hazırqi Zaman Xever Şekli

-**(X)vatqadu/di-** < -(X)p yat-qan-turur;

-**(X)vatidu/1.,2.şahıs ekleri+ğu deymen**

-**(X)p oltur-/yat-/tur-/yür-GAndu/di+1., 2. şahıs ekleri;**

-**(X)p oltur-/yat-/tur-/yür-du/1., 2. şahıs ekleri+ğu deymen.**

Tr. Süreklilik içindeki Öznel tahminli şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The subjektive Assessment Mood's Present Continuous Tense predicate form.

Bunların olumsuz şekli ve soru şekli ise yukarıda sıralanan kalplara şahıs ekleri, olumsuzluk eki ve soru ekinin getirilmesiyle yapılır, örneğin:

kélivatqandimen < *kel-ip yat-qandurmen* "geliyorumdur, gelmekteyimdir";

kel-mey-vatqandimen/kelmeyvatimenğu *deymen/kelmey yürimenğu* *deymen*
"gelmiyorumdur, gelmemekteyimdir";

izdep yürgensiler/izdep yürisilerğu *deymen* "arıyorsunuzdur, aramaktasınızdır";

kétivatqandi-mu? < *ket-ip yatqandur mu* "gitmekte midir? gidiyor mudur?"

kketmeyvatqansenmu? < *ket-mey-vatqan+sen+mu* "gitmiyorsun mudur??"

muzlavatqandimu? "üşüyor mudur? üşümekte midir?"

Tablo XIV

1. şahıs	Tekil	<i>yézivatqandimen/yézivatimenğu</i> <i>deymen/yézip olturğadimen/ yézip olturimenğu</i> <i>deymen.</i> (yazıyorumdur, yazmaktayımdır)
	Çoğul	<i>yézivatqandimiz/yézivatatimizğu</i> <i>deymen/yézip olturğandimiz.</i> (yazıyoruzdur, yazmaktayızdır)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yézivatqansen/yézivatisenğu</i> <i>deymen.</i> (yazıyorsunuzdur, yazmaktasındır) <i>tillap olturisenğu</i> <i>deymen</i> (sövüyorsunuzdur)
	Tekil nezaket	<i>yézivatqaniiz/yézivatisizğu</i> <i>deymen.</i> (yazıyorsunuzdur, yazmaktaysınızdır) <i>oqup olturivatqansiz</i> (okuyorsunuzdur, okumaktasınızdır)
	Tekil hürmet	<i>yézivatqanla/yézivatatidilağu</i> <i>deymen/yézip olturidilağu</i> <i>deymen.</i> (yazıyorsunuzdur, yazmaktasınızdır)
	Çoğul genel	<i>yézivatqansiler/yézivatisilerğu</i> <i>deymen/yézip olturğansiler.</i> (yazıyorsunuzdur, yazmaktasınızdır)
	Çoğul hürmet	<i>yézişivatqanla/yézişivatidilağu</i> <i>deymen.</i> (yazıyorsunuzdur, yazmaktasınızdır)
	Çoğul kötüleme	<i>yézişivatqansen/yézişivatisenğu</i> <i>deymen.</i> (yazıyorsunuzdur)
	3.şahıs	<i>yézivatqandu/yézivatidiğu</i> <i>deymen/yézip olturğandu.</i> (yazıyordur)

Şimdiki zamanın bu türü gördüğümüz gibi farklı çekimlerle kurulabilmektedir. Ancak bunların hepsi Türkiye Türkçesinde yalnızca Şimdiki zaman ile 'beklenti' veya 'tahmin' görevini yapan -Dır/-DUR bildirme ekinin birleşik çekimiyle ifade edilebilir. Örneğin:

Öy béqişininç capasini senla emes bizmu tartivatqandimiz. "Ev geçindirmenin zorluklarını sadece sen değil, biz de çekiyoruzdur."

Yaxşı oquğanning rahatını emdi körüşivatidiliğu deymen. “(Zamanında) iyi okuduğunuzun rahatını şimdi görüyorsunuzdur.”

Körüşmigili bek uzun bop ketti. Dadam, akamlar yaxşı turivatqanmidu/turivatqandimu? “Görüşmeyeli çok uzun zaman oldu. Babam ve ağabeyim iyimidir (iyi duruyor mudur)?”

(5) Obyéktip Mólçer Meylidiki İzçil Hazırqi Zaman Xever Şekli

-**(X)vatqan oxşaydu/1., 2. şahıs ekleri;**

-**(X)vatqan bolsa/1., 2. şahıs ekleri+kérek;**

-**(X)vatqan çéği (< çağ+ı)/1., 2. şahıs ekleri+va (<bar);**

-**(X)p oltur-/yat-/tur-/yür-GAn oxşaydu/1., 2. şahıs ekleri**

Tr. Süreklilik içindeki Nesnel tahminli şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The objective Assessment Mood's Present Continuous Tense predicate form.

Soru şekli ve olumsuz şekli ise bu yapılara olumsuzluk eki ve soru ekinin eklenmesiyle ortaya çıkar. Örneğin:

yaz-may-vatqan oxşaydu/bolsa kérek “yazmıyormuş/yazmamaktaymış galiba”;

(tamaq) yé-mey-watqan çéğihva “(yemek) yemiyormuşsun galiba”;

yiğlavatqan oxşimamsiz? (< oxşa-ma-m-siz) “ağlıyor musun?”

añlimayvatqan oxşimamduq? (<añla-may-vatqan oxşa-ma-m-duq) “duymuyormuş muyuz”.

Tablo XV

1. şahıs	Tekil	<i>yézivatqan oxşaymen/yézivatqan bolsam kérek/yézivatqan çéğimba/yézip olturğan oxşaymen</i> (yazıyormuşum galiba, yazmaktaymışım galiba/ yazıyor olsam gerek)
	Çoğul	<i>yézivatqan oxşaymiz/yézivatqan bolsaq kérek/yézivatqan çéğimizva/yézip olturğan oxşaymiz</i> (yazıyormuşuz galiba, yazmaktaymışız galiba)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yézivatqan oxşaysen/yézivatqan bolsang kérek/yézivatqan çéğihva/yézip olturğan oxşaysen</i> (yazıyormuşsun galiba, yazıyor olsan gerek)
	Tekil nezaket	<i>yézivatqan oxşaysız/yézivatqan bolsingız kérek/yézivatqan çéğingizva/yézip olturğan oxşaysız</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazmaktaymışsınız galiba, yazmakta olsan gerek)
	Tekil hürmet	<i>yézivatqan oxşayla/yézivatqan bolsıla kérek/yézivatqan çéğiliriva/yézip olturğan oxşayla</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazmaktaymışsınız galiba)
	Çoğul Genel	<i>yézivatqan oxşaysiler/yézivatqan bolsanglar kérek/yézivatqan çéğinglarva/yézip olturğan oxşaysiler</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazmaktaymışsınız galiba, yazıyor/yazmakta olsanız gerek)
	Çoğul hürmet	<i>yézişivatqan oxşayla/yézişivatqan bolsıla kérek/yézişivatqan çéğiliriva</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazmaktaymışsınız galiba, yazıyor/yazmakta olsanız gerek)

	Çoğul kötüleme	<i>yézişivatqan oxşaysen/yézişivatqan bolsang kérek/yézişivatqan çéğingva</i> (yazıyormuşsunuz galiba, yazmaktaymışsınız galiba, yazıyor/yazmakta olsanız gerek)
3.şahıs		<i>yézivatqan oxşaydu/yézivatqan bolsa kérek/yézivatqan çéğiva</i> (yazıyormuş/yazıyorlarmış galiba, yazmaktaymış/yazmaktamışlar galiba, yazıyor/yazmakta olsa gerek)

Şimdiki zamanın bu türü Geçmiş zamanın 'Obyektip Mölçer Meylidiki İzçil Ötken Zaman Xever Şekli (Nesnel Tahminli Süreklilik İçindeki Geçmiş Zaman kipi)' ile şeklen aynıdır (krş. Gulcalı 2016: 149-151). Şimdiki zaman ve geçmiş zamanın bu şeklen aynı olan kipleri ancak bağlam içinde fark edilebilir. Örn.:

Qiziñizni su üzüşni ügünivatqan oxşaydu, xéli ilgirlep qaldimu ye? "Kızını yüzme öğreniyormuş (galiba), ilerleme var mı?" (Şimdiki zaman);

Oqutquçi soal soriğanda uxlatatqan oxşaydu, cevap berelmeptu. "Öğretmen soru sorduğunda uyuyormuş galiba, cevap verememiş." (Geçmiş Zaman).

Süreklilik içindeki şimdiki zaman kipi hangi şekilde olursa olsun hepsinde eylemin devam etmekte olan durumunun ya da durgun durumunun şimdi mevcut olduğunu dile getirir. Örneğin:

Men kitap oquvatimen, Zeynepmu oquvétiptu. "Ben kitap okuyorum, Zeynep de okuyormuş."

Baliñiz işikning aldıda turidu, siizni kütüp turidiğu deymen. "Çocuğunuz kapı önünde duruyor, sizi bekliyordur/bekliyor olsa gerek".

Uyğur éliniñ ehvali kündin künge ciddiyleşmekte. "Uygur ilinin durumu günden güne kötüleşmekte".

Tursun séni izdep yürermiş, çapsan bar. "Dursun seni arıyormuş, çabuk git".

Sen bu yerde ézilip olturisen, ular u yerde séni kütüp teqezza bolivatqandu. "Sen burda mız mızlanıp oturuyorsun, onlar orada senin yolunu gözlüyorlardır"

Añlisam Rusçe üginivatqudeksiz, neticisi bolivatqandu? qaysi kursqa qatnişivatisiz? "Duyduğuma göre Rusça öğreniyormuşsunuz, faydası oluyordur (herhalde), hangi kursa gidiyorsunuz?"

3.4. Meqset Meylidiki Hazırqi Zaman Xever Şekli / Maksat meylindeki şimdiki zaman / The Present Intention Tense Predicate Form.

(1) Vastisiz bayan meylidiki meqset hazırqi zaman xever şekli: -mAKçi-

Tr. Dolaysız beyan meylindeki maksat bildiren şimdiki zaman yüklem şekli (Maksat bildiren şimdiki zaman hikâyesi);

İng. The Direct Statement Mood's Present Intention Tense predicate form.

Şimdiki zamanın bu türü **Maksat fiili+şimdiki zaman hikâye kipi** yoluyla yapılır; fakat 2. kişi tekil ve çoğul hürmet türlerinde bildirme bağlacı olmaz, başka türündeki bildirme bağlaçları da cümlenin öznesi solyenmiş durumlarda düşer.

Olumlu şekli: Fiil-mAKçi+1., 2. şahıs ekleri: *bar-maqçi-men* "gideceğim, gitmek istiyorum"

Olumsuz şekli: Fiil-mAKçi emes+1., 2. şahıs ekleri: *qaç-maqçi emes+men* "kaçmayacağım, niyetim kaçmak değildir";

Soru şekli: Fiil-mAKçi +1., 2. şahıs ekleri+mu: *ket-mekçi-siler+mu* “gidecek misiniz? gitmek niyetinde misiniz?”

Fiil-mAKçi emes+1., 2. şahıs ekleri+mu: *tüzetmekçi emesmu* “düzeltmeyecek mi?”

Tablo XVI

1. şahıs	Tekil	<i>yazmaqçimen</i> (yazacağım, yazmak istiyorum/niyetindeyim)
	Çoğul	<i>yazmaqçimiz</i> (yazacağız, yazmak istiyoruz/niyetindeyiz)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazmaqçisen</i> (yazacaksın, yazmak niyetindesen)
	Tekil nezaket	<i>yazmaqçisiz</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindesiniz)
	Tekil hürmet	<i>yazmaqçila</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindesiniz)
	Çoğul Genel	<i>yazmaqçisiler</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindesiniz)
	Çoğul hürmet	<i>yézişmaqçila</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindesiniz)
	Çoğul kötuleme	<i>yézişmaqçisen</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindesiniz)
3.şahıs		<i>yazmaqçi</i> (yazacak/lar, yazmak niyetinde/ler)

Görüldüğü gibi Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde basit Gelecek zaman ile ifade edilebilmektedir. Örneğin:

Keçke néme tamaq etmekçisen? “Akşama ne yemek yapacaksın?”

Unüñ tuğulğan künige atap bir kitap almaqçimen/almaqçi bolıwatimen. “Onun doğum günü için bir kitap alacağım/almayı düşünüyorum.”

(2) Vastilik bayan meylidiki meqset hazırqi zaman xever şekli:

-mAKçiken- < -mAKçi+iken (< er-ken)

Tr. Dolaylı beyan meylindeki maksat bildiren şimdiki zaman yüklem şekli (Maksat anlamlı şimdiki zaman rivayeti);

İng. The Indirect Statement Mood’s Present Intention Tense predicate form.

Olumlu şekli: Fiil-mAKçi+ken+1., 2. şahıs ekleri: *bar-maqçi+ken+men* “gidecekmişim, gitmek istiyormuşum”

Olumsuz şekli: Fiil-mAKçi emes+ken+1., 2. şahıs ekleri: *qaç-maqçi emes+ken+men* “kaçmayacakmışım, niyetim kaçmak değilmiş”;

Soru şekli: Fiil-mAKçi+ken+1., 2. şahıs ekleri+mu: *ket-mekçi+ken+siler+mu* “gidecekmiş misiniz? gitmek niyetindeymiş misiniz?”

Fiil-mAKçi emes+1., 2. şahıs ekleri+mu: *tüzetmekçi emes+ken+mu* “düzeltmeyecekmiş mi?”

Tablo XVII

1. şahıs	Tekil	<i>yazmaqçikenmen</i> (yazacaktım, yazmak istiyordum/niyetindeymişim)	yazmak
	Çoğul	<i>yazmaqçikenmiz</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz/niyetindeymişiniz)	yazmak
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazmaqçikensen</i> (yazacaktın, yazmak istiyordun/niyetindeymişsin)	yazmak
	Tekil nezaket	<i>yazmaqçikensiz</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz)	
	Tekil hürmet	<i>yazmaqçikenla</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz)	
	Çoğul Genel	<i>yazmaqçikensiler</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz)	
	Çoğul hürmet	<i>yézişmaqçikenla</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz)	
	Çoğul kötuleme	<i>yézişmaqçikensen</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz)	
3. şahıs		<i>yazmaqçiken</i> (yazacaktı/lardı, yazmak istiyordular/niyetindeymişler)	yazmak

Görüldüğü gibi Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Gelecek zaman rivayet kipi ile ifade edilebilir. Örneğin:

Añlaşlarğa qariğanda yazlıq tetilde öyge qaytmay işlimekçikensen. "Duyduklarına göre yazın tatilde eve dönmeyip çalışacaktımsın."

Meniñ üstümdin erz qilmaqçikenmu? "O beni şikayet edecekmiş mi?/edecek miymiş?"

(3) Anglatma bayan meylidiki meqset hazırkı zaman xever şekli

-mAKçimiş- < -mAKçi+imiş (< er-miş)

-mAKçidek- < -mAKçi+dek

Tr. Maksat anlamlı, anlatılan şimdiki zaman rivayeti;

İng. The Hearsay Statement Mood's Present İntention Tense predicate form.

Olumlu şekli: Fiil-mAKçi+miş/dek+1., 2. şahıs ekleri: *kel-mekçimiş+men* "gidecekmişim/mişmişim, gitmek istiyordum/muşmuşum"

Olumsuz şekli: Fiil-mAKçi emes+miş/dek+1., 2. şahıs ekleri: *qaç-maqçi emes+miş+men* "kaçmayacaktım, niyetim kaçmak değilmiş";

Soru şekli: Fiil-mAKçi+miş+1., 2. şahıs ekleri+mu: *ket-mekçimiş+siler+mu* "gidecekmiş misiniz? gitmek niyetindeymiş misiniz?"

Tablo XVIII

1. şahıs	Tekil	<i>yazmaqçimişmen, yazmaqçidekmen</i> (yazacaktım, yazmak istiyordum/niyetindeymişim)	yazmak
	Çoğul	<i>yazmaqçimişmiz, yazmaqçidekmiz</i> (yazacaktınız, yazmak istiyordunuz/niyetindeymişiniz)	yazmak

2. şahıs	Tekil genel	<i>yazmaqçimişsen, yazmaqçideksen</i>	(yazacakmışın, yazmak niyetindeymişin)
	Tekil nezaket	<i>yazmaqçimişsiz, yazmaqçideksiz</i>	(yazacakmışsınız, yazmak istiyormuşsunuz)
	Tekil hürmet	<i>yazmaqçimişla, yazmaqçidekla</i>	(yazacakmışsınız, yazmak istiyormuşsunuz)
	Çoğul Genel	<i>yazmaqçimişsiler, yazmaqçideksiler</i>	(yazacakmışsınız, yazmak istiyormuşsunuz)
	Çoğul hürmet	<i>yézişmaqçimişla, yézişmaqçidekla</i>	(yazacakmışsınız, yazmak istiyormuşsunuz)
	Çoğul kötöleme	<i>yézişmaqçimişsen, yézişmaqçideksen</i>	(yazacakmışsınız, yazmak istiyormuşsunuz)
3.şahıs		<i>yazmaqçimiş, yazmaqçidek</i>	(yazacakmış/larmış, yazmak istiyormuş/niyetindelemiş)

Şimdiki zamanın bu türü de bir üstteki türünde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde Gelecek zaman rivayet kipi ile ifade edilebilir. Örn.:

Qattiq qararğa keptu, buda yili Amirkiğa bérip oqumaqçimiş/uqumaqçidek. “Kesin karar vermiş, seneye Amerika’ya gidip okuyacakmış”.

(4) Subyéktip mölçer meylidiki meqset hazırqi zaman xever şekli

-mAKçiDur- < -mAKçi+durur(<turur);

-mAKçi/1., 2. şahıs ekleri+ğu deymen.

Tr. Öznel tahminli maksat anlamlı şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The subjektive Assessment Mood’s Present İntention Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-mAKçi+dur+1., 2. şahıs ekleri: *kelmekçidurmen* “geleceğimdir, gelmek istiyorumdur”;

Fiil-mAKçi/1., 2. şahıs ekleri+ğu deymen: *kelmekçimenğu deymen* “geleceğimdir, gelmek istiyorumdur”;

Olumsuz şekli:

Fiil-mAKçi emes+tur+1., 2. şahıs ekleri: *almaqçi emesturmen* “kaçmayacakmışım, niyetim kaçmak değilmiş”;

Fiil-mAKçi emes/1., 2. şahıs ekleri+ğu deymen: *almaqçi emesmenğu deymen* “almayacağım, almak istemiyorumdur”;

Soru şekli:

Fiil-mAKçi+dur+1., 2. şahıs ekleri+mu: *ketmekçidurmu?* “gidecek midir?”

Fiil-mAKçi+emes+tur+1.,2.şahıs ekleri+mu: *ketmekçi emestursenmu?* “gitmeyecek misindir?”

Tablo XIX

1. şahıs	Tekil	<i>yazmaqçidurmen, yazmaqçimenğudeymen</i> (yazacağımdır, yazmak istiyorumdur)
	Çoğul	<i>yazmaqçidurmiz, yazmaqçimizğu deymen</i> (yazacağızdır, yazmak istiyoruzdur)
2. şahıs	Tekil genel	<i>yazmaqçidursen, yazmaqçisenğu deymen</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindedir)
	Tekil nezaket	<i>yazmaqçidursiz, yazmaqçisizğu deymen</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindedir)
	Tekil hürmet	<i>yazmaqçidurla, yazmaqçilağu deymen deymen</i> (yazacaksınız, yazmak niyetindedir)
	Çoğul Genel	<i>yazmaqçidursiler, yazmaqçisilerğu deymen</i> (yazacaksınız, yazmak istiyorsunuzdur)
	Çoğul hürmet	<i>yézişmaqçidurla, yézişmaqçilağu deymen</i> (yazacaksınız, yazmak istiyorsunuzdur)
	Çoğul kötöleme	<i>yézişmaqçidursen, yézişmaqçisenğu deymen</i> (yazacaksınız, yazmak istiyorsunuzdur)
3. şahıs		<i>yazmaqçidur, yazmaqçiğu deymen</i> (yazacaktır/lardır, yazmak niyetindedir/lerdir)

Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Şimdiki zaman ile 'tahmin, beklenti' anlamında kullanılan -Dir, -DUr eklerinin birleştirilmesiyle ifade edilebilir. Örneğin:

Ahmet oquşı pütkende yurtığa qaytmaqçidur/qaytmaqçiğu deymen. "Ahmet okulu bitirince memleketine dönecektir."

Hemme nersidin vaz kéçip ketmekçidursenmu? "Herşeyden vaz geçip gideceksin midir?"

(5) Obyéktip mölçer meylidiki meqset hazirqi zaman xever şekli

-mAKçi oxşaydu/1.,2. şahıs ekleri

-mAKçi bolsa/1.,2. şahıs ekleri+kérek

Tr. Nesnel tahminli maksat bildiren Şimdiki zaman yüklem şekli;

İng. The objective Assessment Mood's Present İntention Tense predicate form.

Olumlu şekli:

Fiil-**mAKçi**+**oxşay**+du/1.,2. şahıs ekleri: *oqumaqçi oxşaysen* "okuyacakmışsın (galiba)";

Fiil-**mAKçi** bolsa/1., 2. şahıs ekleri+kérek: *bermekçi bolsam kérek* "verecekmişim (galiba)";

Olumsuz şekli: -

Soru şekli: -

Tablo XX

1. şahıs	Tekil	<i>yazmaqçi oxşaymen/bolsam kérek</i> (yazacakmışım)
	Çoğul	<i>yazmaqçi oxşaymiz/bolsaq kérek</i> (yazacakmışız)
	Tekil genel	<i>yazmaqçi oxşaysen/bolsağ kérek</i> (yazacakmışsın galiba)

2. şahıs	Tekil nezaket	<i>yazmaqçı oxşaysız/bolsiñiz kérek</i> (yazacakmışsınız galiba)
	Tekil hürmet	<i>yazmaqçı oxşaysız/bolsiñiz kérek</i> (yazacakmışsınız galiba)
	Çoğul Genel	<i>yazmaqçı oxşaysız/bolsiñiz kérek</i> (yazacakmışsınız galiba)
	Çoğul hürmet	<i>yazmaqçı oxşayla/bolsila kérek, yézişmaqçilağū deymen</i> (yazacakmışsınız galiba)
	Çoğul kötöleme	<i>yézişmaqçı oxşaysen/ bolsañ kérek</i> (yazacakmışsınız galiba)
3.şahıs		<i>yazmaqçı oxşaydu/bolsa kérek</i> (yazacakmış/larmış galiba)

Şimdiki zamanın bu türü Türkiye Türkçesinde Şimdiki zaman rivayeti ile ifade edilebilir. Örn.:

Ürümçidin Ğulciğa köçüp ketmekçi ohşaysiler/bolsañlar kérek. “Ürümçi’den Gulca’ya taşınacakmışsınız (galiba/herhalde).”

Demekki, maksat şimdiki zaman hangi şekilde olursa olsun hep eylemin niyet edilen ya da durumlar göre anlaşılabilir bir iş olarak şimdi mevcut olduğunu ifade eder. Örneğin:

Men yéqında öyge bérip kelmekçimen. “Ben yakında eve gidip gelmeyi düşünüyorum”.

U ete sen bilen körüşmekçimiş. “O yarın seninle görüşecekmiş/görüşmek istiyormuş”.

Siz Ahmet bilen körüşüñg, u sizge bir nerse bermekçi. “Siz yarın Ahmet ile görüşün, o size bir şey verecek.”

Bu mesile toğurluq bir yiğın éçilmaqçı. “Bu mesele hakkında bir toplantı açılacak.”

Taşqırıda bir kişi turidu, siz bilen körüşmekçiğū deymen. “Dışarıda biri duruyor, sizinle görüşmek istiyordur.”

U moşu toğurluq bir nerse yazmaqçı bolsa kérek, matiryal toplaş yüridu. “O bu konuda bir şey yazacakmış galiba/yazmak istiyormuş, malzeme toplıyor.”

Bugünkü Uygur Türkçesinde kullanılmakta olan Şimdiki zamanın bu türlerine Türkiye Türkçesinde şeklen olarak birebir karşılık bulunmaz; ancak anlam olarak Türkiye Türkçesinde var olan şekillerle karşılaştırılabilir. Geçmiş zaman ve Şimdiki zaman kipleri içinde şeklen aynı olanlar mevcuttur, bunlar:

① **Vastilik bayan meylidiki pütken ötken zaman xever şekli** (Öğrenilen geçmiş zaman rivayeti) = **Vastilik bayan meylidiki pütken hazırqi zaman** (Öğrenilen (tamamlanmış) Şimdiki zaman rivayeti). -**Ganiken-/ -(X)viken-/ -(X)ptiken-**. Bunlar sadece cümle içinde bağlama göre ayırıt edilebilmektedir. Ayrıca her şahıs ekinden sonra dolaylı bildirme bağlacının geçmiş zamanlı şekli olan **-tuq** ekinin eklenip eklenmediği de şeklen ayıran bir özelliktir, Örn.:

Men uni toyumğa çaqırğanikenmen(tuq)/çaqirivikenmentuq/çaqiriptikenmentuq, u özi untup qélip kelmeptu. “Ben onu düğünüme davet etmişim, o kendisi unuttuğu için gelmemiş”. (Geçmiş zaman).

Lutpulla Mutellip İliniñ Nilqa nahiyesinde tuğulğanikentū/tuğulivikentū/tuğuluptikentū. “Lotpulla Mutellip İli’nin Nilka ilçesinde doğmuş”. (Geçmiş zaman, -tuq).

Men doxturxaniğa yetip barğanda sen emdila tuğulğanikensen(tuq) / tuğulivikensen(tuq) / tuğuluptikensen(tuq). “Ben hastaneye vardığımda sen henüz doğmuşsun.” (Geçmiş zaman)

Bu romanni bek yaxşı yazğanikensiz/yézivikensiz/yéziptikensiz. “Bu romanni çok güzel yazmışsınız.” (Şimdiki zaman).

Yahut bu iki zamanın ifade ettiği anlama göre ayırıt edebiliriz:

Tamamlanmış Geçmiş zaman rivayeti: Eylemin oluşma durumunun, ilgili bir başka olaydan önce veya geçmiş bir zamanda mevcut olduğunu anlatır. Örn.:

Tursun het yazğaniken/yéziviken/yéziptiken, cavap kelmeptumiş. “Tursun mektup yazmış, cevap gelmemiş.”

Tamamlanmış Şimdiki zaman rivayeti: (eylemin meydana geldiğini değil) eylemin meydana geldiği durumun şimdi mevcut olduğunu anlatır. Örn.:

Ésimge keldi, biz u yerge barmığan ikenmiz/barmivikenmiz/barmaptikenmiz. “Hatırladım, biz oraya gitmemişiz”

Bu kitapni ayali hediye qilğaniken/qiliviken/qiliptiken. “Bu kitabı eşi/hanımı hediye etmiş.”

② **Obyéktip mölçer meylidiki addi ötken zaman** (Nesnel tahminli basit geçmiş zaman) = **Obyéktip mölçer meylidiki pütken ötken zaman** (Nesnel tahminli tamamlanmış/kesin geçmiş zaman) = **Obyéktip mölçer meylidiki pütken hazırqi zaman** (Nesnel tahminli tamamlanmış şimdiki zaman): **-Gan oxşay(du)-, -GAN bolsa kérek, -GAN çéği va/ba (<bar).**

Nesnel tahminli **Basit Geçmiş zaman**: Fillde bahsedilen eylem veya durumun, konuşulan andan önce gerçekleştiğini ifade eder.

Nesnel tahminli **tamamlanmış Geçmiş zaman**: Eylemin oluşma durumunun, ilgili bir başka olaydan önce veya geçmiş bir zamanda mevcut olduğunu anlatır.

Nesnel tahminli **tamamlanmış Şimdiki zaman**: (eylemin meydana geldiğini değil) eylemin meydana geldiği durumun şimdi mevcut olduğunu ifade eder.

Bu tanımlardan yola çıkarak şeklen aynı olan bu zaman türlerini cümle içinde bağlama göre ayırıt etmek mümkündür, örneğin:

Bizni tonumiğan çéğiva, qarimay ötüp ketti yénimizdin. “Bizi tanımamış olsa gerek, bakmadan geçti yanımızdan.” (Basit geçmiş zaman)

Üsti béşiniz hól bolup kétiptu, yamğur yağqan oxşimamdu? “Üst başınız ıslanmış, yağmur mu yağmış?” (Basit Geçmiş zaman)

Öñ sölüñlar öçüp ketiptuğu, imtihandin qalğan çéğiñlava. “Beti benziniz atmış, sınavı geçemediniz galiba.” (Basit Geçmiş zaman)

O yétip barğuçe poyiz qozğilip bolğan oxşaydu. “O vardığında tren (çoktan) kalkmış olmalı.” (Tamamlanmış geçmiş zaman)

Sen kelgende men bazarğa ketken oxşaymen. “Sen geldiğinde ben pazara gitmişimdir.” (Tamamlanmış geçmiş zaman)

Ahmetmu şiiir yazğan oxşaydu. (Tamamlanmış Şimdiki zaman)

Siz burun bu şeherge kélip baqmığan bolsiñiz kérek. “Siz daha önce bu şehre gelmemişsinizdir.” (Tamamlanmış Şimdiki zaman)

③ **Obyéktip mölçer meylidiki pütmiñen ötken zaman** (Nesnel tahminli tamamlanmamış geçmiş zaman) = **Obyéktip mölçer meylidiki pütmiñen hazırqi zaman**

(Nesnel tahminli tamamlanmamış şimdiki zaman): **-diğan oxşay(du), -sa kérek, -diğan céği va.**

Bu iki zaman türü de şeklen aynıdır, ancak tanımı farklıdır:

Tamamlanmamış Geçmiş zaman: Eylemin daima meydana gelme ve gelecekte meydana gelme durumunun geçmişte veya ilgili bir başka olaydan önce mevcut olduğunu ifade eder. Örn.:

Biz barğuçe ular yetip kélidiğan oxşaydu/kelse kérek/kélidiğan céğiva. “Biz varmadan onlar geliyormuş galiba/gelse gerek.”

Siler u çağlarda tonuşmaydiğan oxşaysiler/çeğiñlarva/tonuşmisañlar kérek. “Siler o vakitler tanışmıyormuşsunuzdur/tanışmıyor olsanız gerek.”

Tamamlanmamış Şimdiki zaman: Eylemin daima meydana gelmesi ve gelecekte meydana gelmesi durumunun şimdi mevcut olduğunu ifade eder. Örn.:

Ehvalğa qariğanda ular yiğingä kelmeydiğan oxşaydu/kelmise kérek/kelmeydiğan céğiva. “Hale bakılırsa onlar toplantıya gelmeyeceklerdir/gelmeyecekler galba.”

Hava bek tutulup ketti, yağmur yağıdiğan oxşaydu/yağıdiğan céğiva/yağsa kérek. “Hava iyice tutuldu, yağmur yağacak galiba/yağsa gerek.”

Kaynaklar

- BANGUOGLU Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGIN Muharrem (1962). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜLSEVIN Gürer (1997). “Türkiye Türkçesinde Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine”. *VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*. İstanbul 1999, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten: s. 215-224.
- Çağdaş Uygur Dili* (Hazırqi Zaman Uyğur Tili) 1, 2, 3. (2010). (Haz. Arslan Abdulla Tehur, Abdurehim Arahman, Yari Ebeydulla). Ürümqi: Şinciang Xalq Neşriyati.
- GULCALI Zemire (2016). “Çağdaş Uygurcada Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması: 1. Ötken zaman/Geçmiş zaman”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 2016, S. 8. s.122-155.
- KORKMAZ Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEINONE Leslie R. (1956). *A Handbook of The East Turki Language*. National Security Agency.
- BERBERCAN Mehmet Turgut (2012). “Türkçede Fiil Çekiminin Kuruluşu Üzerine Değerlendirmeler”. *Journal of Academic Social Sciences Studies*, 5/5. s. 25-36.
- Nesrulla (1981). *Hazırqi Zaman Uyğur Tili*. Ürümçi: Şinciang Xelq Neşriyati.
- ÖZTÜRK Rıdvan (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK Rıdvan (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- SEREBRENNIKOV B. A.; GADJIEVA N.Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*. (çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN Talat; ÖLMEZ Mehmet (1999). *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TÖMÜR Hemit (1987). *Modern Uygur Dili Grameri* (Hazırqi Zaman Uyğur Tili Gramatikisi ‘Morfplogiye’). Pekin: Milletler Neşriyati.
- TÖMÜR Hemit (2003). *Modern Uyghur Grammar (Morphology)*. (İngilizceye Çev. Anne Lee.

Yıldız). Dil ve Edebiyat. İstanbul.
Türk Lehçeleri Grameri (2012). Ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ Yayınları.
Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti (1999). Ürümçi: Şinciang Helq Neşriyati.